

Een exploratief onderzoek naar omvang en profiel van uitkeringsovertreders bij Vlaamse werklozen

Uit het Europees waardeonderzoek blijkt dat een meerderheid van de Belgen het aanvragen van sociale uitkeringen waar je geen recht op hebt, veroordeelt. Driekwart vindt dit in geen enkel geval gerechtvaardigd (Dobbelaere et al., 2000). Over de omvang en de achtergrondkenmerken van zulke sociale fraude in België is echter weinig geweten. Het afgelopen decennium werd in ons land immers nauwelijks onderzoek verricht naar dit fenomeen. Dit was één van de uitgangspunten van een multidisciplinaire studie naar sociale fraude in opdracht van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek-Vlaanderen. Naast een juridisch en economisch luik (Van Rompaey, 1997; Pacolet & Marchal, 2001) bevat deze studie een sociaal-psychologisch luik. Dit laatste luik is gericht op uitkeringsfraude bij volledig uitkeringsgerechtigde werklozen.

In wat volgt spreken we over 'overtreden/overtredingen' van de werkloosheidsreglementering in plaats van over 'frauderen/fraude' met de werkloosheidsreglementering. Fraude betreft immers opzettelijk bedrog. Niet iedereen die zondigt tegen de werkloosheidswetten doet dit echter opzettelijk. We kunnen drie soorten overtredingen van de werkloosheidsreglementering onderscheiden: voordelige arrangementen, werkloosheid wegens om-

standigheden afhankelijk van de wil van de werknemer en zwartwerk. Zwartwerk houdt in dat men betaald werk verricht terwijl men een werkloosheidsuitkering ontvangt. Bij 'voordelige arrangementen' draait het om de foutieve voorstelling van de persoonlijke en familiale toestand waardoor de werkloze een hogere uitkering krijgt dan waar hij recht op heeft. Voorbeelden hiervan zijn fouten i.v.m. de samenlevingsvorm, woon- of verblijfplaats. Onder 'werkloosheid wegens omstandigheden afhankelijk van de wil van de werknemer' verstaan we onder meer het zich niet aanmelden bij een werkgever indien de werkloze door de dienst voor arbeidsbemiddeling werd opgeroepen om zich aan te melden bij die werkgever. We wensen nogmaals te benadrukken dat deze overtredingen niet noodzakelijk intentioneel zijn.

Zo kan men een bepaalde brief niet ontvangen hebben of vergeten zijn, of kan men belangrijke formulieren verkeerd hebben ingevuld.

In dit artikel spitsen we ons toe op de omvang en het profiel van uitkeringsgerechtigde werklozen die in overtreding met de werkloosheidsreglementering zijn geweest. We gaan daarbij onder meer na wat hun achtergrondkenmerken zijn.

Methode

Om dit te achterhalen werden in het najaar van 1999 en het begin van 2000 ongeveer 200 langdurig werklozen (meer dan 6 maanden inactief) via een mondelinge enquête bevestigd. *Omwille van de gevoeligheid van de thematiek werd heel wat aandacht besteed aan het onderzoeksdesign.* De studie werd aan de respondenten voorgesteld als een enquête in opdracht van de Vlaamse overheid naar de beleving van de werkloosheid en de rechtvaardigheid van het systeem van de werkloosheidsuitkeringen, zoals ervaren door de werkloze zelf. Het plaatsen van het probleem in een bredere maatschappelijk relevante context neemt immers een deel van de bedreiging weg. Daarnaast werd veel belang gehecht aan het garanderen van de vertrouwelijkheid van de antwoorden. Aan de interviewer werd tevens uitdrukkelijk gevraagd om vooraf niet te vermelden dat er vragen zouden worden gesteld over fouten tegen de werkloosheidsreglementering. Verder introduceerden we de vragen naar overtredingen geleidelijk. Eerst kwamen minder

bedreigende vragen aan bod, waarna overtredingen van de werkloosheidsuitkering geleidelijk werden aangebracht. Om de bedreiging te reduceren en om sociaal wenselijke antwoorden te voorkomen, stelden we de vraag naar overtredingen voorzichtig: 'kan u voor elk van volgende overtredingen zeggen of u zich er ooit al eens aan bezondigd hebt sinds u werkloos bent?'. De 11 bevestigde overtredingen worden vermeld in tabel 1.

Welke werkloosheidswetten worden overtreden?

In tabel 1 kan worden afgelezen hoeveel procent van de door ons bevestigde werklozen antwoordde zich ooit aan elk van de opgesomde overtredingen te hebben bezondigd. De verschillende overtredingen werden in de tabel gegroepeerd volgens de drie soorten overtredingen van de werkloosheidsreglementering: 'werkloosheid wegens omstandigheden afhankelijk van de wil van de werknemer', 'voordelige arrangementen' en 'zwartwerk'. Ver-

Tabel 1.

Overtredingen van de werkloosheidswetten, in %.

Heeft u zich ooit al eens bezondigd aan elk van volgende overtredingen sinds u werkloos bent?	Ja	Neen
Werkloosheid wegens omstandigheden afhankelijk van de wil van de werknemer		
1. Weigeren van een gepaste job	13,9	86,1
2. U laten ontslaan	9,2	90,8
3. U niet aanmelden bij een werkgever	3,9	96,1
4. U niet aanmelden bij de VDAB	3,3	96,7
5. Niet ingaan op een werkaanbieding zonder een geldige reden op te geven.	6,6	93,4
6. Weigering of stopzetting van deelname aan het begeleidingsplan	3,4	96,6
<i>Totaal werkloosheid wegens omstandigheden afhankelijk van de wil</i>	<i>25,6</i>	<i>74,4</i>
Voordelige arrangementen		
7. Onjuist voorstellen van de gezinssamenstelling	3,9	96,1
8. Verkeerd of onvolledig invullen van de stempelkaart	8,6	91,4
9. Niet aangeven dat men samenwoont met een zelfstandige	0,3	99,7
<i>Totaal voordelige arrangementen</i>	<i>10,3</i>	<i>89,7</i>
Zwartwerk		
10. (Zwart)werken en tegelijkertijd stempelen	21,3	78,7
11. Niet aangeven van hulp aan een zelfstandige	7,7	92,3
<i>Totaal zwartwerk</i>	<i>22,8</i>	<i>77,2</i>
Totaal uitkeringsovertredingen	37,8	62,2

mits een werkloze meer dan één overtreding kan begaan, mogen de percentages in de tabel niet worden opgeteld om te achterhalen hoeveel procent ooit een bepaalde soort overtreding beging. Zo bedraagt het percentage respondenten dat zich ooit bezondigde aan voordelige arrangementen niet 12,8% (de optelsom van 3,9; 8,6 en 0,3) maar 10,3% omdat bepaalde respondenten zich aan meer dan één voordelig arrangement bezondigden. De meest begane overtreding is het (zwart) werken en tegelijkertijd stempelen. Eén op vijf heeft dit ooit al eens gedaan. Verder bevat geen enkele overtreding, afgezien van het weigeren van een gepaste job, een antwoordpercentage hoger dan 10%. *Van de drie soorten overtredingen, gebeurt 'werkloosheid wegens omstandigheden afbankelijk van de wil van de werknemer' het meest (25,6%), gevolgd door zwartwerk (22,8%) en voordelige arrangementen (10,3%). Iets meer dan een derde van de respondenten beging minstens één overtreding van de werkloosheidsreglementering.*

Naar interpretatie ligt het hoogst scorende item, namelijk 'zwartwerk', het moeilijkst. Daar we veronderstellen dat zwartwerk maatschappelijk het meest gevoelig ligt, werd voor dit item immers voor een (nog) meer voorzichtige bevragsingsvorm gekozen. Het 'zwart' karakter werd tussen ronde haakjes geplaatst, zodat de klemtoon bij dit item komt te liggen op het tegelijk werken en stempelen. Bij een niet te strikte interpretatie zijn er situaties te bedenken waar dit geen overtreding is, bijvoorbeeld een werkloze onderbreekt voor enkele dagen zijn werkloosheid om een interimjob uit te oefenen, wat legaal is toegestaan. Daar tegenover kunnen we dan weer opperen dat in het item toch expliciet melding wordt gemaakt van zwartwerk, weliswaar tussen haakjes en dat het als negende item in een lijst komt van andere overtredingen tegen de uitkeringsreglementering.

Iemand die ooit minstens één van de bovenvermelde 11 overtredingen beging, beschouwen we als een 'overtreder', iemand die geen enkele overtreding beging, delen we in bij de zogenaamde 'niet-overtreders'. Van de frequentie van deze overtredingen en hoeveel hier onterecht mee verdiend werd, maken we in dit onderzoek abstractie. Dit om het geven van sociaal gewenste antwoorden zoveel mogelijk in te perken. We stellen tevens een profiel op van uitkeringsovertreders zonder reke-

ning te houden met het soort overtreding. De reden hiervoor ligt in het feit dat meestal te weinig respondenten antwoordden een bepaalde overtredingsvorm te hebben begaan en ons hoogst scorende item ('zwartwerk') met enige onduidelijkheid te kampen heeft. Onze data laten m.a.w. niet toe om een profiel op te stellen voor elke overtredingsvorm apart. Daarom hebben we gekozen voor een globaal beeld van overtreders, ongeacht welke uitkeringsovertreding ze begaan.

Profiel uitkeringsovertreders

Met behulp van een multivariate analyse onderzochten we welke van volgende achtergrondkenmerken significant samenhangen met het al dan niet begaan van een uitkeringsovertreding: persoonsgebonden achtergrondkenmerken (leeftijd, geslacht, gezinssamenstelling en opleidingsniveau), arbeidsrelevante voorgeschiedenis (werkloosheidsduur, aantal periodes van werkloosheid, laatste beroepssector, werkervaring en statuut laatste tewerkstelling), financiële situatie (maandelijks netto-inkomen van het huishouden, mogelijkheid tot sparen en schulden) en kerkelijke betrokkenheid.

Hieruit bleek dat noch leeftijd, geslacht, werkloosheidsduur, aantal werkloosheidsperiodes, beroepssector, statuut laatste tewerkstelling, netto-inkomen of kerkelijke betrokkenheid statistisch significant differentiëren tussen overtreders en niet-overtreders. *Gezinssamenstelling, opleidingsniveau, werkervaring, het al dan niet hebben van schulden en al dan niet kunnen sparen, lijken wel een rol te spelen.* Zoals in onderstaande tabel kan worden afgelezen, begaan *alleenstaanden* dubbel zo snel één of meerdere overtredingen vergeleken met gehuwden of samenwonenden. Driekeer zoveel *alleenstaanden met kinderen* hebben al ooit een overtreding begaan (62,3%) in vergelijking met koppels zonder kinderen (21,4%). De helft van de *hoger geschoolden* heeft al eens een overtreding begaan, waar dit bij de lager geschoolden ruim 20% lager ligt. Ook *personen met een lange werkervaring* zetten minder snel een misstap (22,5%). Het laagste percentage overtreders vinden we echter terug onder de groep werklozen zonder werkervaring (17,3%). Verder is de kans groter dat iemand die *niet kan sparen* een overtreding op zijn conto

heeft (41,4%) dan dat dit het geval is bij iemand die wel geld opzij kan zetten (24,9%). Tot slot begaan meer werklozen met een *schuldenlast* één of meerdere overtredingen (55,4%) in vergelijking met werklozen zonder schuldenlast (31,4%).

Conclusie

Uit onze analyse blijkt dat het *grootste aandeel overtreders kan worden teruggevonden bij de eenoudergezinnen*. Deze bevinding *sluit aan bij* wat uit de literatuur bekend is over de *zogenaamde werkloosheidsval* (Bollens et al., 2002). Onder de werkloosheidsval wordt verstaan dat mensen zich aanpassen aan hun werkloosheidssituatie omdat ze financieel geen motief hebben om te gaan werken. Met name eenoudergezinnen met een maximum uitkering hebben geen financieel motief om te

gaan werken. Ze zien hun inkomsten immers dalen wanneer ze werk (tegen een laag salaris) vinden in het regulier arbeidscircuit. Voor hen is *het financieel voordeliger om zich werkonwillig op te stellen t.a.v. reguliere arbeid en/of in het zwart aan de slag te gaan*. Bijgevolg is het niet zo verwonderlijk dat net deze groep de meeste overtreders tegen de werkloosheidswetten telt.

Daarnaast blijkt *financiële druk* een differentiërend kenmerk te zijn tussen overtreders en niet-overtreders. Hierbij moeten we opmerken dat het niet zozeer om de hoogte van het inkomen gaat, dan wel de mate waarin men schulden heeft of moeilijk kan sparen. Het gaat dus om het *in de knoei geraken met zijn uitgavenpatroon, ongeacht zijn inkomen*. In dit verband zouden we kunnen spreken van een 'andere' werkloosheidsval: een deel van de werklozen komt door zijn werkloosheidssituatie in pro-

Tabel 2.

Achtergrondkenmerken van uitkeringsovertreders, in %.

Kenmerken	Overtreder	Niet-overtreder	Cramer's V
Gezinssamenstelling			0,27**
Alleenwonend zonder kinderen	49,0	51,0	
Alleenwonend met kinderen	62,3	37,7	
Gehuwd of samenwonend met partner zonder kinderen	21,4	78,6	
Gehuwd of samenwonend met partner met kinderen	32,3	67,7	
Overige	34,1	65,9	
Opleidingsniveau			0,22**
Lager geschoolden (hoogstens lager secundair onderwijs)	29,4	70,6	
Hoger geschoolden (minstens hoger secundair onderwijs)	50,9	49,1	
Jaren werkervaring			0,27**
Geen	17,3	82,7	
0-5 jaar	50,0	50,0	
6-10 jaar	52,7	47,3	
11-20 jaar	39,5	60,5	
Meer dan 20 jaar	22,5	77,5	
Schulden			0,22**
Ja	55,4	44,6	
Neen	31,4	68,6	
Sparen			0,14*
Ja	24,9	75,1	
Neen	41,4	58,6	

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

blemen met zijn uitgavenpatroon en gaat daardoor over tot het overtreden van de werkloosheidsreglementering. Ze trappen aldus in een 'gevaarlijke' val.

Tot slot vinden we in onze analyse indicaties terug *dat het niet alleen gaat om een 'willen' overtreden, maar evenzeer om een 'kunnen'*. Dit 'kunnen' is op twee manieren te interpreteren. 'Ooit een overtreding begaan' vinden we sneller terug bij hoger geschoolden en personen met werkervaring (onafhankelijk van de leeftijd). Overtredingen situeren zich dus *eerder bij personen met een arbeidsvertrouwdheid en met (meer) noodzakelijke werkkwalificaties*. De wereld van de arbeid en zijn reglementering kennen en/of door deze wereld meer gezocht of gegeerd zijn, leiden dus tot een hogere overtredingskans.

*Wendy Ver Heyen
Guy Van Gyes
HIVA*

*Hans De Witte
K.U. Leuven
Fac. Psychologie*

Bibliografie

- Bollens J. et al. (2002), *L'évaluation d'impact de la stratégie européenne pour l'emploi en Belgique. Rapport final*.
- Dobbelaere K. et al. (2000). *Verloren zekerheid: de Belgen en hun waarden, overtuigingen en houdingen*, Lannoo, Tielt.
- Pacolet J. & Marchal A. (2001). *Sociale fraude in België: controle- en bestrijdingsmechanismen en omvang*, HIVA-K.U.Leuven, Leuven.
- Van Rompaey L. (1997). Het begrip 'sociale fraude'. Definiëring van het fenomeen 'sociale fraude' aan de hand van het strafrechtelijk schuldconcept, In: *Tijdschrift voor Sociaal Recht*, 3, p. 419-482.